

цивільного законодавства, продовжують іменувати їх правовими принципами. При цьому ніяких спеціальних обмовок не робиться. Поняття «правові принципи» і «основні засади» ототожнюються [4].

Як зазначає Н.П.Асланян, категорію «засади» необхідно розглядати залежно від методологічних орієнтацій і як об'єктивні чинники правотворення, і як керівні ідеї, що знайшли закріплення в позитивному праві, тобто є принципами законодавства [5, с. 6].

Основні засади цивільного законодавства, на думку О.Г. Комісарової, розглядаються як такі, що викристалізувались у процесі законотворчості, нормативно оформлені, основоположні, заголовні ідеї, що носять характер фундаментальних і опорних для всього цивільно-правового регулювання і які несуть в своєму змісті інформацію про способи, властивості і ознаки правового регулювання у сфері майнових і особистих немайнових відносин (рівність учасників відносин, свобода договору, неприпустимість зловживання цивільними правами, безперешкодна реалізація цивільних прав). Вони, за визначенням О.Г. Комісарової, є «правилами застосування всіх інших правил», а тому їм надається значення засадних постулатів для всього процесу цивільно-правового регулювання.

Говорячи про співвідношення основних засад цивільного законодавства з принципами цивільного права, О.Г. Комісарова доходить висновку про те, що основні засади – це різновид нормативних цивільно-правових принципів, що відносяться до числа законодавчих новел. На відміну від інших правових принципів в цій законодавчій конструкції, послідовно матеріалізувалися як природно-правові, так і державно-правові засади, об'єднавши три компоненти: заголовні, всеосяжні ідеї про нормальне функціонування майнових відносин в суспільстві; межі застосування і реалізації цивільно-правових норм зовні; самостійна нормативна основа для регулювання конкретних юридичних ситуацій. Звідси за змістом кожна основна засада – це об'єднання трьох взаємопов'язаних функцій, не властивих в сукупності іншим правовим категоріям, у тому числі і субпринципам: правозастосовчої і правореалізаційної; конструктивної; правозаповнюючої [4, с. 3].

Отже, «загальні засади цивільного законодавства» за своєю сутністю є конкретизацією принципів права, які, будучи проаналізованими та обробленими законодавцем, знаходять своє закріплення у позитивному праві. Саме такої думки щодо співвідношення понять «засади цивільного законодавства» та «принципи права» додержується більшість дослідників.

Враховуючи, що засади цивільного законодавства є нормативно оформленими принципами цивільного права, тобто принципи, прямо закріплені в законодавстві, ЦК України йменує загальними засадами цивільного законодавства, для визначення системи і критеріїв класифікації засад цивільного законодавства важливе значення має аналіз системи принципів цивільного права у цілому.

Класифікація принципів права може відбуватися за різними ознаками (критеріями) і, певною мірою, має суб'єктивний характер. Підтвердженням цьому є різні точки зору на проблему класифікації принципів. Однак слід мати на увазі, що будь-яка класифікація принципів цивільного права умовна, оскільки вони взаємопов'язані і взаємозумовлені. Водночас проведення класифікації принципів дає можливість визначити роль, місце і значення кожного з них [6, с. 21].

Аналізуючи різноманіття підходів до класифікації принципів права, О.А. Коваль доходить висновку, що, як правило, автори пропонують класифікувати принципи права відповідно до системи права або ж відповідно до сфери дії (сфери суспільних відносин); різниця полягає лише у кількості груп чи видів принципів права, що виділяють дослідники [7, с. 21].

Отже, у загальній теорії права принципи права традиційно диференціюються на загальні, міжгалузеві, галузеві, іноді виділяють також принципи окремих правових інститутів [8, с. 105-106; 9, с. 155-156]. При цьому до загальних принципів права звичайно відносять принципи законності, справедливості, юридичної рівності, соціальної свободи, об'єктивної істини і відповідальності за вину [8, с. 108-109]. У спеціальній літературі з загальної теорії права принципи права також традиційно підрозділяються на соціально-політичні, морально-етичні і власне юридичні [10, с. 44].

М.І. Байтін недолік існуючих підходів до класифікації принципів права бачив у тому, що перелік цих принципів розробляється без обґрунтування їх системи і опори на концептуальну основу їх виділення. У свою чергу, М.І. Байтін пропонує підрозділяти принципи права на морально-етичні і організаційні, виходячи з концепції єдності і взаємопроникнення природного і позитивного права. Морально-етичні принципи утворюють етичну основу права, його духовний фундамент. Ця група принципів безпосередньо впливає на нормативний зміст права. Організаційні принципи тісно взаємозв'язані з першою групою принципів, складають організаційно-процедурну основу права, орієнтовану на забезпечення його ролі як особливого, державного регулятора суспільних відносин,

виконання правом його специфічно юридичних функцій [11, с. 5].

На думку М.І. Байтіна, існує тісний зв'язок між загальними принципами права і його міжгалузевими і галузевими принципами, кожний з яких, володіючи відомою самостійністю, разом з тим є похідним від загальноправових принципів, розвиває і конкретизує їх стосовно двох або декількох галузей права або до якої-небудь однієї з них.

Галузеві і міжгалузеві принципи тісно взаємозв'язані із загальними етичними і організаційними принципами права, збагачують і конкретизують їх зміст. Значення деяких галузевих і міжгалузевих принципів настільки велике, що вони істотно впливають на діюче право в цілому, мають принципове значення для визначення і забезпечення його демократичного характеру, подальшого прогресивного розвитку [11, с. 7-10].

О.Г.Комісарова, досліджуючи принципи цивільного права, розмежовує їх на принципи-норми, закріплені в законі, і принципи-ідеї, що не містяться в нормативних правових актах [4, с. 13]. З урахуванням цього, О.Г. Комісарова виділяє дві групи принципів: нормативні і ненормативні. Нормативні містяться в нормативних правових актах, ненормативні виробляються наукою [4, с. 112-113].

Таку позицію піддає критиці В.В. Єршов, який зазначає, що принципи-норми, нормативні принципи швидше можливо відносити до норм цивільного права, що містяться в нормативних правових актах; принципи – ідеї, ненормативні принципи вельми спірно відносити до різновиду цивільного права. Вказаний автор вважає, що, по-перше, необхідно відмежовувати принципи цивільного права від неправових і інших соціальних явищ, не права. По-друге, виходить з того, що цивільне право може виражатися в різних зовнішніх формах – основоположних принципах цивільного права, нормативних правових актах, що містять норми цивільного права, нормативних правових договорах, що містять норми цивільного права, звичаях цивільного права. Звідси, наприклад, принципи, сформульовані в нормативних правових актах, що містять норми цивільного права, традиційно звані принципами цивільного права, потрібно точніше називати принципами нормативних правових актів, що містять норми цивільного права. При такому підході залежно від форми цивільного права, що містить принципи цивільного права, можливо виділяти: по-перше, основоположні принципи цивільного права, що відображають суть всіх форм цивільного права, по-друге, принципи нормативних правових актів, що містять норми цивільного права, по-третє, принципи нормативних правових договорів, що містять норми цивільного права.

Залежно від сфери правового регулювання В.В. Єршов пропонує виділяти міжгалузеві принципи цивільного права, галузеві принципи цивільного права і принципи окремих інститутів цивільного права. За ієрархією – основоположні принципи цивільного права; принципи, сформульовані в нормативних правових актах, що містять норми цивільного права; принципи, вироблені в нормативних правових договорах, що містять норми цивільного права. За формою зовнішнього виразу – письмові і усні принципи цивільного права [12, с. 13-15].

О.А. Потапова, проводячи класифікацію принципів цивільного права також керується найбільш поширеним підходом до класифікації принципів права, відповідно до якого виділяють загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи окремих інститутів. До цього переліку О.А. Потапова вважає за можливе додати підгалузеві, а також міжінституційні принципи. В основу такого підходу покладається їх сфера дії [13, с. 83].

До загальногалузевих принципів, що проявляються у цивільному праві, можна віднести:

- 1) принцип демократизму (проявляється, наприклад, у свободі виникнення цивільних правовідносин);
- 2) принцип справедливості (закріплений у положеннях ЦК України про добросовісність, розумність, справедливість);
- 3) принцип рівноправності суб'єктів (пронизує всі норми ЦК України);
- 4) принцип реальності і гарантованості суб'єктивних прав та обов'язків (припускає, що цивільні права та обов'язки існують у нерозривній єдності). Цей принцип проявляється у наданні законодавством суб'єктам цивільного права реальної можливості набувати та відчужувати майно, виконувати роботи, надавати послуги; у нормах інститутів права власності, житлового та зобов'язального права; у гарантованості можливості захисту цивільних прав та інтересів у випадку їх порушення тощо;
- 5) принцип законності (припускає дотримання закону всіма учасниками цивільних відносин при здійсненні прав).

До міжгалузевих принципів цивільного права О.А. Потапова пропонує відносити, наприклад, принцип ініціативи суб'єктів цивільного права і принцип добросовісного виконання прав та обов'язків відповідно до їх призначення.

До підгалузевих принципів цивільного права відносяться принципи:

- 1) права власності (перш за все, недоторканість права власності);
- 2) житлового права (принцип дотримання санітарних, технічних та інших вимог щодо житлового

приміщення, стабільності правового становища наймача та членів його родини);

3) спадкового права (використання спадкового майна для забезпечення непрацездатних родичів та подружжя померлого, свобода заповіту, рівність спадкових часток при спадкуванні);

4) зобов'язального права та інституційні принципи договірних та позадоговірних зобов'язань;

5) договірного права (як правило, цивілістами аналізуються принципи виконання договірних зобов'язань, зокрема, принципи реального та належного виконання, тобто неприпустимості односторонньої відмови від зобов'язання, стабільності зобов'язань тощо).

Крім того, можливе також виокремлення принципів позадоговірних зобов'язань (неприпустимості завдання шкоди, повного відшкодування збитків тощо) [13, с. 83-84].

Висновки. Таким чином, загальні засади цивільного законодавства за своєю сутністю є конкретизацією принципів права, які, будучи проаналізованими та обробленими законодавцем, знаходять своє закріплення у позитивному праві. Беручи до уваги запропоновані загальнотеоретичні підходи до класифікації принципів права, можна

погодитись з тим, що найбільш вдалою є класифікація принципів цивільного права, запропонована В.В. Єршовим та О.А.Потаповою. Дійсно, оптимальним критерієм для класифікації принципів цивільного права є сфера їх дії. На цій підставі доцільно розмежовувати загальноправові принципи, що визначають специфіку регулювання цивільних правовідносин, міжгалузеві, галузеві, підгалузеві принципи та принципи окремих інститутів цивільного права. До загальноправових принципів, що діють у сфері цивільного права можна віднести принципи демократизму, гуманізму, рівноправності, свободи, справедливості, законності, а також принцип верховенства права. До міжгалузевих можна віднести принцип диспозитивності, принцип рівності сторін, принцип об'єктивної істини, змагальності тощо. Галузевими принципами цивільного права можна назвати більшість засад цивільного законодавства. До підгалузевих принципів цивільного права, можна віднести принципи права власності, зобов'язального, спадкового права тощо. До принципів окремих інститутів цивільного права можна віднести принципи виконання зобов'язань, принципи авторського права, принципи цивільно-правової відповідальності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шишка Р.Б. Засади цивільного законодавства / Р.Б. Шишка // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки. – 2004. – № 1. – С. 18-22.
2. Шимон С.І. Співвідношення понять «ідеї» та «принципи» в цивільному праві / С.І. Шимон // Юриспруденція: теорія і практика. – 2008. – № 10. – С. 41-46.
3. Гайдук А.С. Неприкосновенность собственности: «гражданско-правовой принцип» или «основное начало гражданского законодательства»? / А.С. Гайдук // Юрист. – 2002. – № 8. – С. 4-8.
4. Комиссарова Е.Г. Об основных началах гражданского законодательства / Е.Г. Комиссарова // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 25-30.
5. Асланян Н.П. Основные начала российского частного права : автореф. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук / Н.П. Асланян. – М., 2002. – С. 50 с.
6. Кучер Т. Принципи цивільного судочинства / Т. Кучер // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 9(23). – С. 19-28.
7. Коваль О.А. Види принципів права України / О.А. Коваль // Вісник Академії адвокатури України. – 2005. – Вип. 2. – С. 16-25.
8. Алексеев С.С. Проблемы теории права : курс лекц.: в 2-х т. / С.С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Сверд. юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 396 с.
9. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 298 с.
10. Чернов К.А. Принцип равенства: теоретико-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К.А.Чернов. – Самара, 2003. – 230 с.
11. Байтин М.И. О принципах и функциях права : новые моменты / М.И. Байтин // Правоведение. – 2000. – № 3 (230). – С. 3-17.
12. Ершов В.В. Классификация принципов российского гражданского права / В.В. Ершов // Российская юстиция. – 2009. – № 4. – С. 13-15.
13. Потапова О.А. Классификация принципов гражданского права / О.А. Потапова // Российский юридический журнал. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та. – 2001. – № 4. – С. 82-84.

Некіт Катерина Георгіївна, Басай Олег Вікторович МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАСАД ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Статтю присвячено дослідженню методологічного значення засад цивільного законодавства. Визначено співвідношення принципів цивільного права та засад цивільного законодавства. Проведено класифікацію засад цивільного законодавства.

Ключові слова: принципи, засади, цивільне право, значення, класифікація.

